

Sakupljanje – centri moći i tvornice znanja

Sakupljanje – centri moći i tvornice znanja

Bez sakupljanja, materijalnog ili nematerijalnog (predmeta ili uspomena, priča), nema prošlosti. Prošlost ostaje isključivo zbog odluke čovjeka da je na neki način pohrani. Možda možemo pretpostaviti da je sakupljanje vezano za čovjeka ili čovjekove pretke već stotinama tisuća godina, ako ne i dulje. Jedan od najstarijih dokaza prikupljanja, pogotovo bez utilitarne potrebe je oblutak s rupama, zbog kojih nalikuje na ljudsko lice, nađen u špilji Makapangsats u južnoj Africi, koji su australopitecini donijeli s obale udaljene više od 30 km (Dart 1955, Bahn & Vertut 1997: 32, Bednarik 2013). Velika je šteta što se taj nalaz često izostavlja iz rasprava o simbolici i samosvijesti hominina. Unatoč tome što oblutak nisu modificirali, pažnju nam svakako treba privući to što su ga izdvojili i donijeli.

Čim su se hominini počeli koristiti oruđem, proizvoditi ga, čuvati i prenositi, počela se razvijati i koncepcija izvantjelesne pohrane informacija. Izravni dokazi izvantjelesne pohrane informacija stari su oko 300 000 godina i nalaze se u obliku perlica, okera, figura i drugih sporadičnih neutilitarnih predmeta (Zlotnik & Vansintjan 2020). Iako se danas najčešće kao najstariji nalazi perli od školjaka navode datumi oko 140 000 godina prije sadašnjosti s lokaliteta špilja Bizmoune u Maroku (Sehasseh i sur. 2021), još je B. de Perthes spominjao, a Prestwich (1859) objavio uz, tada prvi put priznate ašelejenske šačnike, ostatke fosila koji su se upotrebljavali kao perle. Analiza koju je proveo Bednarik potvrđuje te spomene, navodi jasne tragove nošenja na uzici te zbog asocijacije s ašelejenskim šačnicima datira korištenje fosila spužve u razdoblje krede, *Porosphaera globularis*, kao perli u doba ašelejena (Bednarik 2015). Zašto se rezultati tih analiza ne spominju češće posljedica su ograničenja naše discipline i izbora podataka koji će biti priznati, korišteni i citirani.

Treba napomenuti da postoje i oprečna mišljenja koja smatraju da je asocijacija pogrešna (Berruti i sur. 2022). U svakom slučaju, mali fosili, puževi i školjke povezuju se s ljudima već više od 150 000 godina u neprekinutom nizu prikupljanja, nošenja i modifikacije. I danas, kada imamo veliku količinu raznih prirodnih i umjetnih materijala na raspolaganju, i dalje nas privlače male morske školjke te ih sakupljamo i/ili od njih izrađujemo nakit. Ovdje treba spomenuti i jedan

od najranijih pisanih dokaza sakupljanja i svijesti o postojanju stvari u zemlji predstavlja pismo iz starobabilonskog (18. – 17. st. pr. Kr.) razdoblja u kojem sin piše ocu da mu pošalje lijepu nisku perli, a ako nema, neka iskopa iz zemlje ondje gdje se takvi predmeti mogu naći (Beaulieu 2013: 125).

Sakupljanje je neodvojivo od čovjeka. To nisu prepoznali arheolozi i ljudi koji se bave prošlošću, nego i druge discipline koje se bave čovjekom i njegovih ponašanjem te prijenosom informacija. Tako se smatra da je konstanta tijekom povijesti čovječanstva potreba za pribavljanjem i kontrolom resursa te da je prikupljanje objekata na temeljnoj razini ljudske psihologije. Na razini kolektiva prikupljanje je prepoznato kao važan dio institucija sjećanja i uloge u javnom životu. Ali na individualnoj razini uglavnom se proučavalo opsesivno sakupljanje kao patološka značajka i tek se u posljednje vrijeme počelo proučavati kao normalan dio društvenih praksi na pojedinačnoj i grupnoj razini (Dillon 2019:255). Prikupljanje predmeta iz prošlosti, uza zanimanje i znatiželju, imalo je i svoju praktičnu funkciju – upotrebljavalo se za dokazivanje legitimiteta određenog vladara ili države.

Velike zbirke tisućljećima su obilježavala društva kroz ratni plijen, kraljevske riznice, itd. (Dillon 2019). Vladari su kroz predmete dobivali potrebnu potvrdu, jer im je bio potreban društveni kontekst njihova nastanka i uspona. Danas se to ostvaruje preko stranke ili otporom establišmentu. Vlast je nekada bila nasljedna, ali da bi se održala, trebalo ju je što je dublje usidriti u prošlost jer je time legitimitet bio veći i jači. Podatci o zbirkama predmeta postoje otprilike od kada postoji i pismo, a pretpostavlja se da su se pojavile i prije.

Potreba za sakupljanjem je, prema nekim znanstvenicima, upravo ono što je bilo ključno za razvoj arheologije. Možemo reći da bez sakupljanja nema ni arheologije. Sakupljanje i stavljanje predmeta na hrpu omogućuje uočavanje sličnosti i razlika, klasifikaciju i u konačnici stvaranje kronoloških i kulturoloških podjela ostataka iz prošlosti.

Sakupljanje predmeta je teško uočljivo u arheološkom zapisu i bez pisanih dokaza teško je ustanoviti postojanje i svrhu sakupljanja. Zbog toga se rijetko spominje u arheološkoj interpretaciji pri iskopavanju.

Kontekstom protiv sakupljanja

Neminovna posljedica stvaranja zbirke je čupanje predmeta iz njihova primarnog konteksta, prilagođavanje njihova opisa trenutačnoj modi koja će ih učiniti vrijednijima (i u današnje vrijeme i bolje prodavanijima). Tako se smatra da je 85 % kikaladskih ranobrončanodobnih grobova uništeno u potrazi za figurama. Povijesni se kontekst i vrijednost tih predmeta gubi, a estetska vrijednost i opisi koji su što sličniji opisima suvremene umjetnosti zauzimaju njihovo mjesto (Chippindale & Gill 2000: 463). No, mi ne znamo kada se to „čupanje dogodilo“.

Upravo zbog toga se ustrajava na što kraćem kronološkom kontekstu i onda interpretacija odlazi u krajnost u kojoj se sakupljanje kao aktivnost umanjuje.

Procjenom pouzdanosti konteksta i zatvorene cjeline dokidamo jednu od najčešćih čovjekovih aktivnosti, a to je sakupljanje. Stvari i fragmenti preživljavaju desetljećima i stotinama godina da bi na kraju skončali kao „zatvorena cjelina“ s predmetima iz njihove budućnosti. Arheološkom metodologijom olako ćemo takav kontekst odbaciti kao nepouzdan. Arheolozi imaju niz postupaka i opažanja kojima procjenjuju je li neki kontekst pouzdan. Pri iskopavanju to je najčešće nepostojanje vidljivih poremećaja u stratigrafiji. No, na taj način nije moguće obuhvatiti sve procese koji su mogli izazvati stvaranje određene arheološke stratigrafske situacije, a da to nije uočljivo na terenu. Zato treba imati na umu procese koji su utjecali na ono što je najviše u središtu pozornosti znanosti i istraživača, a to su slojevi kao pokazatelji protoka vremena.

Mnogo je razloga za prikupljanje i estetiku te odabir neobičnoga i atraktivnoga u dalekoj prošlosti iz razdoblja o kojima nemamo pisanih tragova, no ovdje ću kao primjer fosile na dva aelejenska šačnika, iz Swanscombea (fosil *echinoida*) i West Toftsa (fosil *spondylus spinosus*) pri čemu je šačnik izrađen tako da je fosil koji se nalazi na okorini netaknut i zauzima središnje mjesto na samom šačniku (Hussain i sur. 2021). Međutim, pozornost istraživača nerijetko je usmjerena na čisto tehničke značajke i odbacuje se bilo kakav estetski utjecaj ili neki drugi odabir te se stoga provode i eksperimenti kojima bi se dokazalo da ti predmeti nisu bili ništa posebno. Moram priznati da su mi motivi za postavljanje takvih istraživačkih pitanja potpuno nejasni. U

nedavnom znanstvenom radu u jednom od najuglednijih arheoloških časopisa *Journal of Archaeological Science* osporava se estetski kriterij odabira sirovine za izradu šačnika s lokaliteta West Tofts i to s tolikim žarom da je članak čak nazvan *The West Tofts handaxe: A remarkably average, structurally flawed, utilitarian biface* (Šačnik iz West Toftsa: izrazito prosječan, uporabni bifacijal sa strukturnim nedostacima) (Flanders & Key 2023). Autori su korištenjem raznih prirodoznanstvenih suvremenih metoda zaključili da je sirovina bila pogodna za izradu šačnika svojim tankim oblikom i kvalitetom, ali da je fosil morao ostati na rukotvorini jer ga se nije moglo ukloniti, a pritom dobiti željeni oblik, te da je ostao ondje iz puke nužde, a ne želje. Argument je autora da projiciramo svoje estetske kriterije i premise na šačnik, a da te tvrdnje nisu potkrijepljene objektivnim dokazima. Nije jasno kako je moguće objektivnim dokazima odrediti što je estetski privlačno, a što nije kada dobro znamo koliko su raznolike mogućnosti koje su na raznim razinama privlačne ljudskom oku. Opisani rad je još jedan primjer popularnosti novog pozitivizma koji odlučno odbija sve što se nije moglo njihovom odabranog metodologijom dokazati, a znatno koči razvoj teorijskog misaonog prostora koji su mogli zauzimati ljudi u prošlosti.

Sakupljati su se mogli i najobičniji predmeti svakodnevnih namjena, i to bez transformacije njihove primarne funkcije, ali preoblikuje im se kontekst i oni postaju dio memorije i njihovo postojanje nadilazi zadane vremenske okvire i kronologije. Promatranje litičkih skupova nalaza ne bi se trebalo proučavati samo u kontekstu arheološkog nalazišta nego i arheološkog okoliša. Površinske koncentracije litičkih rukotvorina dobar su pokazatelj iskorištavanja okoliša i na druge načine, osim nastanjivanja (Brück & Goodman 1999). Dostupnost sirovine mogla je uvjetovati izradu oruđa na određenom mjestu i u okolici tijekom dugog vremena, u različitim razdobljima. Koncentracije litičkih rukotvorina su kompleksni palimpsesti jezgri, oruđa, otpada u okolišu kroz dugo vrijeme (Bond 2009).

Upravo litički skup nalaza često postaje arheološka zamka – premissa Pompeji, odnosno pretpostavka da promatramo ostatke zamrznutog segmenta prošlosti i da arheološki nalazi čine stvarnu životnu situaciju (opširnije u Binford 1981, Schiffer 1985 itd.). Arheološka nalazišta češće čine palimpsest nego Pompeje, ali iako većinom svi složiti s tim zaključkom, u arheološkoj interpretaciji često ipak prevla-

da premisa Pompeji (nalazište se promatra kao zamrznut trenutak u prošlosti ili rezultat kratkotrajnih aktivnosti (Holdaway & Wandsnider 2006: 185)).

Vremenski faktor u arheološkom istraživanju ima velik utjecaj na nastanak arheološkog skupa nalaza, no upravo je taj čimbenik često teško uočljiv pa se i često propusti uključiti u arheološku interpretaciju. Intervali aktivnosti nisu podudarni s intervalima nastanka „arheološkog zapisa” jer procesi koji utječu na nastanak arheološkog nalazišta puno su dulji i složeniji nego pretpostavljena svakodnevna aktivnost koja se očituje u nekom skupu nalaza (Binford 1981). Zone, odnosno dijelovi okoliša s površinskim koncentracijama litike – *lithic scatters*, poznate su i dobro dokumentirane na području Australije, sjeverne Amerike te Velike Britanije, ali i srednje Europe i to od razdoblja srednjeg paleolitika pa do kasnog brončanog doba. (Bond 2011, Bailey 2000: 128). Pretpostavlja se i da mjesta površinske koncentracije litike na širem području Anatolije čine mjesta koja su usko povezana s trajnijim naseljima i da su dio protočnog okoliša čiji je kontekst mnogo širi od onog koji možemo uočiti ako promatramo lokalitete kao izolirane cjeline i odvojene prostore (Bailey 2000: 74). Na našem području takav bi lokalitet bio Zbelava pod Lipom na kojem je ustanovljeno korištenje istog prostora za pribavljanje i izradu litike kroz dulje razdoblje (Šošić Klindžić 2022).

Kameno oruđe ili artefakti iz mlađega kamenog doba nalaze se u kontekstima kasnijih razdoblja. Mogu se pronaći u slojevima, kućama i drugim objektima te grobovima. Novi život, odnosno arheoloških standardnim rječnikom rečeno – sekundarna upotreba neolitičkih kamenih sjekira uočena je u željeznodobnim grobovima na širem područjuse sjeverne i srednje Europe (primjerice Kufel-Diakowska i sur.. 2022, Dąbrowski, 2016; Natuniewicz-Sekuła & Werra, 2016). Pronalaze se u slojevima i grobovima i mlađih razdoblja, od antike do ranoga novog vijeka, nisu rijetki ni na našim područjima, a o tome opširnije u poglavlju Dugo trajanje kamenoga oruđa. U sekundarnoj upotrebi tim se rukotvorinama (za razliku od onih iz površinskih koncentracija litike) mijenja i uloga iz utilitarnog u neutilitarni predmet. Uz rukotvorine, sakupljali su se ostatci životinja, i to izumrlih. U Mikenji je identificiran astragal pleistocenskog izumrlog nosoroga u prostoriji u kojoj se nalazila i veća količina školjaka (Meier i sur. 2024). Fosili, stari

čak i prapovijesnim ljudima koji su ih sakupljali, nisu dobro zastupljeni u ranim arheološkim zapisima Grčke. Starogrčka književnost, nazivi mjesta i neki ikonografski izvori svjedoče o postojanom zanimanju za fosilizirane ostatke i velike kosti koje su prikupljene i uključene u mitove o junacima i čudovištima (Mayor 2022). Ovaj nalaz stvarno zanimanje za fosile i prikupljanje fosila smješta u razdoblje kasnoga brončanog doba Grčke (Meier i sur. 2024).

Takvih pojava sigurno ima puno, puno više, ali vjerojatno su prepoznate kao stratigrafski poremećaji i, ironično, nisu smatrane kronološki pouzdanima i indikativnima.

Nije lako prepoznati aktivnost sakupljanja, a podatke o sakupljanju starih predmeta i podatke o odnosu ljudi prema prošlosti u određenom razdoblju možemo prikupiti iz dviju vrsta izvora.

1) Skupovi nalaza materijalne kulture koji kronološki ne pripadaju zajedno ili se nalaze u kontekstu u kojem po ostalim parametrima ne bi trebali pripadati. Možda baš takvi nalazi često nisu bili prepoznati jer ih se interpretiralo kao dokaze stratigrafskih poremećaja. Istodobno, katkad je moguć i obratan, pogrešan zaključak – da se nalazi pripišu aktivnosti prikupljanja bez dovoljno dokaza, a da oni možda uistinu označuju stratigrafske poremećaje.

2) Pisani izvori suvremenika koji kazuju o predmetima iz starine, sakupljačima ili zbirnkama. Iako su to vrlo vrijedni izvori, treba imati na umu pitanje njihove vjerodostojnosti, što ionako vrijedi za svaki izvor.

Svima je poznata koncepcija sakupljanja, pa i gomilanja. Ako ne iz vlastitog iskustva, a onda onoga svojeg bližnjega. Danas je gomilanje stvari prikupljanjem pogotovo očito jer živimo u svijetu u kojem su raznoliki predmeti dostupni svakome pa se to gomilanje često pokaže objektivnim problemom i u smislu zatrpavanja vlastitog prostora. Sakupljanje je jedna od aktivnosti koja je inherentna gotovo isključivo ljudskim bićima. Potreba za sakupljanjem je, prema mišljenju znanstvenika, jedna od ključnih odlika razvoja društvene kompleksnosti (Dillon 2019). Sakupljanje se dovodi u vezu za stjecanjem ili povratkom kontrole. Freud je tako smatrao da je potreba za sakupljanjem ukorijenjena u potrebi da se riješe unutarnji strahovi i traume, vezani i za rano djetinjstvo. Sam je bio pasionirani sakupljač i posjedovao je zbirku s više od 300 komada starina koju je nakon bijega od nacista u

London 1938. godine uspio poslati za sobom. Tek se dolaskom svojih starina osjetio uistinu slobodnim od nacista (Freud 1992). Drugi poznati psiholog koji je proučavao sakupljanje, od druge polovice do kraja 20. stoljeća, W. Muensterberger također je vidio korijene potrebe za sakupljanjem u traumama (Muensterberger 1994), a kao i Freud i sam je bio strastveni sakupljač.

U ratnim situacijama djeca sakupljaju metke, čahure od metaka i šrapnele (komadi bombe koji padnu na tlo nakon eksplozije). Ovisno o kalibru, obliku i veličini ti se predmeti klasificiraju i dobivaju određenu vrijednost pri razmjeni. To su aktivnosti kojima sam i sama svjedočila tijekom 90-ih godina 20. st., a istraživanje koje je proveo G. Moshenska na području Velike Britanije na ispitanicima koji su kao djeca bili uključeni u takve aktivnosti donosi zaključke da je riječ o potrebi djece da steknu neki oblik kontrole nad (materijalnom) kulturom razaranja i smrti, ali i da postanu aktivni sudionici događaja u kojima odrasli sudjeluju i koji oblikuju njihovu realnost. Posebno se ističe i vrijednost fragmenta (Moshenska 2008: 109). Takvi nam primjeri mogu pomoći uočiti drukčije aspekte prošlosti od uobičajenih narativa.

Potreba za povezivanjem s ornamentima ili stilovima iz prošlosti katkad govori sama za sebe – jednaki motivi koji se protežu kroz nekoliko stoljeća ili se vraćaju nakon više stoljeća, a ima i primjera njihove uporabe kroz nekoliko tisuća, pa i stotina tisuća godina. Fosili na okorini ašelejenskih šačnika, poput spomenutih primjeraka iz Swanscombea (fosil *echinoida*) i West Toftsa (fosil *spondylus spinosus*), upućuju na odabir kamena po kriteriju znatno iznad pukih tehničkih značajki (Bahn & Vertut 1997: 23). Estetske značajke nekih predmeta toliko su privlačne ljudima da nadilaze sve vremenske i teritorijalne granice i imaju gotovo univerzalnu privlačnost i vrijednost. Fosil *echinoida* prikupljao se tako od paleolitika preko neolitika, brončanog doba, kršćanskog i islamskog doba (McNamara 2007: 279). Nije potrebno dodatno napominjati da su fosili privlačni ljudima i da se sakupljaju i danas. Istodobno, takvi se nalazi u sklopu struke uglavnom promatraju u kontekstu simbolizma i religijskih osjećaja, zaneamarujući afinitete ljudi za lijepo i neobično. Prikupljanje fosila praksa je dugog trajanja, od ljudi iz ašelejena do umjetnika sakupljača Vladimira Dodiga Trokuta i nas samih na plaži te ljudi oko nas. Dio tih predmeta onda postane dio zbirke kao kod Trokuta, dio svoje mjesto

nađe u muzejima (na policama, ili češće u depoima), a dio je predmet ukrasa i znatiželje ljudi koji ih pronadu i čuvaju u osobnom prostoru.

Anti-muzej Vladimira Dodiga Trokuta, pokojnoga hrvatskog konceptualnog umjetnika zbirka je predmeta u suvremeno doba koja kao da sažima sva prethodna prikupljanja, pa i ona vezana za arheologiju. Između ostalih, postoji dio koji se zove *Wundercammera*, među zbirka se nalazi *Industrijska arheologija* (predmeti serijske proizvodnje), *Predmeti prirode* (predmeti preuzeti iz prirode koji sadržavaju i artefakte i fosilizirane školjke). Za zbirku *Mistični predmeti* navodi se da je riječ o predmetima koji danas najčešće više nisu u primjeni pa „pritom postaje mistični predmet kojem treba razotkriti prvobitnu nakanu i funkciju”. U toj su zbirci, među ostalima, nosač za perad, Bohemia pritiskivač za papir na radnom stolu, stalak za četkice za zube i dvodijelni kalup za kolače iz 1910. godine (Anti-muzej Vladimir Dodig Trokut n. d.), dakle predmeti koji su nekada imali jasnu funkciju da bi se tijekom vremena potreba za njima izgubila, a ostali su predmeti. Konceptualno, zbirka V. D. Trokuta odražava način prikupljanja i klasifikacije te interpretacije, a svojom klasifikacijom Trokut razotkriva načine klasifikacije davnih, amaterskih i sadašnjih arheologa.

Profesionalni arheolog užasava se identifikacije sebe kao sakupljača i smatra da arheolog i sakupljač nikako nisu slični, a kamoli isti te da ima vrlo malo (ili nimalo) dodirnih točaka između arheologa i sakupljača. Arheolog za sebe smatra da se ne vodi samo formalnim zakonima i propisima, nego i vrlo visokim moralnim načelima, pa je moral vrlo važna komponenta svakog istraživanja. U slučaju arheologa, kao i u mnogim drugima, moral propisuje onaj koji ga i poštuje. Prijezir prema sakupljačima bio je i jest iznimno jak, što nam dočarava povjesničar arheologije A. Schnapp, prenoseći izjavu arheologa Yurija Dombrowskog da bi radije da ga ljudi percipiraju kao policajca nego kao sakupljača (a to je izrečeno u 30-im godinama 20. stoljeća u Kazahstanu) (Schnapp 1996:12). Schnapp smatra da arheolog ipak ne može pobjeći od sakupljačke prirode svoje discipline i definirat će arheologa kao pažljivog sakupljača koji je odgovoran institucijama i društvu (Schnapp 1996: 12–13). Poznato je da se arheologija kao znanstvena disciplina ustanovila tijekom 19. stoljeća, ali definicija discipline same prethodi tome za nekoliko stoljeća. Danas se razdoblje koje prethodi arheologiji naziva razdobljem antikvarstva, a ljudi koji su

prikupljali predmete nazivaju se antikvarima. Antikvarstvo je termin kojim se označuje djelatnost bliska današnjem poimanju arheologije prije nego što se arheologija formirala kao samostalna znanstvena disciplina. Početke antikvarstva tradicionalno se smješta u vrijeme prosvjetiteljstva (Mihajlović 2017), pa u renesansu (Acciarino 2017: 2022), da bi se danas povjesničari znanosti manje-više složili da antikvarske djelatnosti, u različitim oblicima, možemo pratiti tijekom cijele pisane povijesti na području Europe i Bliskog istoka (Trigger 2006; Schnapp 2012). Pojam je to, dakle, koji se proteže duboko u prošlost, gotovo do prvih pisanih izvora, a definiciju i antikvara i arheologa donosi Jacob Spon u 17. stoljeću u djelu *Miscellanea eruditae antiquitati*: „Arheologija je tako znanje o svemu što ima veze s običajima i moralom drevnih ljudi. Onaj koji se time bavi zove se arheologom ili češće, antikvarom; uistinu, prvi naziv češće se upotrebljava za one koje proučavaju običaje i moral, a drugi za one koji se bave spomenicima” (Spon 1685). Uistinu, Sponova definicija arheologije i arheologa, koja se smatra i prvom „službenom” definicijom arheologije odaje njezinu dvojakost i to u dva različita smjera – jedan je onaj koji upućuje na to da oni koji se bave moralom i običajima nisu u percepciji ljudi 17. stoljeća i oni koji izučavaju predmete. U idućih 200 godina i oni koji proučavaju moral i običaje koristit će se predmetima kao izvorom, ali polako sve manje proučavati moral i običaje, a sve više predmete, a antikvari će postati samo oni koji sakupljaju, a čije sakupljanje nije motivirano stjecanjem znanja nego stjecanjem – lijepih predmeta, bogatstva, ugleda. Drukčiji, a opet nama nikako nepoznat prikaz antikvara također potječe iz 17. stoljeća:

Glavno doba antikvara, ono 17. i 18. stoljeća, postavilo je standarde i smjerove bavljenja prošlošću kojih se teško može riješiti i do današnjih dana (Momigliano 1950). Spon postavlja temelje tom, tada upravo aktualnom, početku razdvajanja na arheologe i antikvare, sakupljače i učenjake, one koji promišljaju i oni koji se bave predmetima, zapravo svih višestrukih i višedimenzionalnih podjela koje postaju i ostaju važne kao razlikovni čimbenici raznih disciplina. Vrlo je zanimljiv način na koji Momigliano piše o podjeli na povjesničare i antikvare: „... povjesničar piše u kronološkom redu, antikvar piše u sistematskom redu; povjesničar proizvodi činjenice koje trebaju opisati ili objasniti neku situaciju, antikvar skuplja sve vezano uz neki predmet nevezano uz to pomaže

li riješiti određeni problem. Kada čovjek piše kronološki bez objašnjavanja zovemo ga kroničarom, kad čovjek skuplja sve informacije koje su mu dostupne ali ih sustavno ne organizira odbacujemo ga kao smušenog” (Morigliano 1950: 286–287).

Sakupljanje je potaknulo stvaranje nakupina sakupljenog, odnosno zbirki. Zbirke su bile različitih obilježja – privatne, javne, vladarske, da nabrojimo samo neke. Prostor u kojemu su se zbirke izlagale ili čuvale bile su vladarske palače, hramovi, kabineti, pa muzeji. Ili sve to i zajedno u isto vrijeme. Motivi za sakupljanje bili su znatiželja, ugled, pohlepa, isticanje moći i legitimiteta. Koji god motivi bili, ključna značajka za budućnost bila im je zajednička – velika količina stvari na jednom mjestu vodila je razvrstavanju, klasificiranju te uočavanju sličnosti i razlika. Tako su te riznice blaga bile zapravo i riznice znanja – začetnici muzeja i klasifikacija, ali isto tako mjesta na kojima se stvarno odvajalo od nestvarnog, što je možda najvažniji trenutak u začetcima klasifikacijskih sustava. Zbirke predmeta poznate su još od starog Istoka, u vrijeme Grčke i Rima imaju izraženu ulogu u društvenim i političkim praksama, a u Rimu su se posebno bogati i privatni izlošci iznosili tijekom proslava trijumfa, a zbirke su se pokatkad i otvarale za javnost. Tijekom srednjega vijeka zbirke su uglavnom bile vezane za vladare i njihove riznice. U doba renesanse osnivaju se osobni kabineti, polako i javne zbirke, a s vremenom i muzeji.

Zbirke predmeta česte su na području Starog istoka. Pod pojmom Stari istok podrazumijevaju se rane „civilizacije” na području današnjeg Bliskog istoka: Mezopotamija, Iran, Anatolija i Mala Azija, Levant i Egipat. Često su povezane s vladarima i osvajanjima, a pogotovo s otimanjem i odnošenjem kipova kao simbola pobjede i poniženja poraženih. Tako je u elamskom gradu Suzi bila zbirka predmeta otehtih iz Sippara tijekom napada elamitskog kralja Šutruk-Nahhunte u 12. st. Na neke je natpise sam dao uklesati što je učinio. Zbirku čine još kuddurusi iz Sippara, Hamurabijev zakonik iz 18. st. pr. Kr., Stela Narram Sima iz 23. st. pr. Kr. i Sargonovi reljefi. Hamurabijev zakonik je opstao sigurno do kraja perzijske vladavine jer se na natpisu u Sipparu spominje da je zakonik prepisan iz Suze (Beaulieu 2013).

Zbirka nađena u Tellohu (Girsu), glavnom gradu Lagashu, odnosi se na kipove princa Gudee koji je vladao u 22. st. pr. Krista. Ti su kipovi pronađeni unutar njegove palače, ali u sekundarnom kontekstu u

helenističkoj palači. Prikupljao ih je Adad-nadin-ahhe, lokalni vlastodržac. Poznata su 24 kipa, 10 ih je pronađeno pri iskopavanju 1924., a ostali nisu sigurne provenijencije. Gotovo sve statue izrađene su od diorita, i to vjerojatno namjerno kako ih se ne bi moglo preradivati i kako bi uvijek na njima ostao Gudein lik. Schøyen tablet spominje 537 kipova, a zbog njihova tako velikog broja Gudea je stekao ugled još u antičko doba (Suter 2012). Danas su neki od njih izloženi u muzeju Louvre u Parizu, a posjetitelji ne znaju da su ti predmeti već jednom davno bili izložci u jednoj drugoj zbirci na jednom drugom kontinentu, u jednom drugom vremenu i prostoru (Beaulieu 2013).

Iznimno je važno bilo ukrasti Mardukov kip jer je predstavljao glavno božanstvo pa je njegovo posjedovanje donosilo posebnu moć. Stoga su krađe bile učestale. Njegovo odnošenje iz Babilona u Suzu simbolički je označilo početak slabljenja Babilona. Nabukodonosor I. poslije ga je vratio u Babilon.

Ideje antikvarstva vežu se uz novoasirsko i novobabilonsko razdoblje. Prema nekima, početak pravog antikvarstva možemo smjestiti u 9. st. pr. Kr. kada nastupa i „epidemija antikvarstva” kako je to nazvao Beaulieu (1994). Postoji svijest o prošlosti, o ulozi prošlosti te spoznaja o tome da je kontrola prošlosti kontrola budućnosti. Tada se aktivno radilo na potvrdi starosti predmeta i građevina, bili su aktivni restauratorski radovi i tragalo se za predmetima.

Od renesanse počinju se stvarati zbirke unutar kojih će se u idućih nekoliko stoljeća sakupiti dovoljna masa predmeta koja će omogućiti klasifikacije. Te su zbirke poznate kao kabineti čudesa. Da bi se stvari mogle početi doživljavati i klasificirati, potrebno ih je vidjeti na jednom mjestu. Kabineti koji su nastajali, omogućili su da se prepoznaju neke sličnosti i različitosti određenih predmeta (primjerice zubi morskog psa i prapovijesne strelice za koje se dugo vremena smatralo da su iz istog spektra). Uz kabinete su katkad izlazile i popratne publikacije. Najstariji objavljeni i potpuno ilustrirani prikaz jednog kabineta jest onaj Ferrantea Imperata, *Dell'Historia Naturale* iz 1599. godine. Ferrante Imperato bio je napuljski apotekar, a u svojem je kabinetu prikupio više od 35 000 različitih životinja, biljaka, minerala i artefakata. Na prikazu se mogu vidjeti krokodili, ribe, fosili, brončani tronošci, keramičko posuđe, ptice, knjige, spužve itd. (<https://www.biodiversitylibrary.org/page/47563651#page/6/mode/1up>).

Conrad Gessner objavio je *Historia animalium*, koja je izlazila od 1551. do 1558., što se smatra prvom zoološkom publikacijom i jedna je od osnova za klasifikaciju živog svijeta. U tom su djelu uključene i neke fantastične životinje, poput morskog čudovišta, iako je Gessner bio svjestan krivotvorina koje su se mogle kupiti na tržnici ili od Nizozemaca koji su ih nabavili od Kineza. Objavio je i djelo *De rerum fossilum* 1565. godine, u kojem se nalaze mnogobrojni crteži fosila i artefakata uglavnom iz njegove privatne zbirke, a u kojem je u raznim kontekstima objavio i kameno oruđe, o čemu više u poglavlju *Kad padaju sjekire - dugo trajanje kamenog oruđa*. Unatoč vremenskom protoku, dio zbirke je očuvan i danas se nalazi u Baselu. To je prva sustavna objava fosila (Etter & Schmidt 2020). Ulisse Aldrovandi također, uz klasifikaciju biljaka, životinja, umjetnih stvari, ima i razne prikaze poput morskog čudovišta koji izgleda poput redovnika. Donosi i opis da je takvo stvorenje uhvaćeno u moru negdje u Norveškoj te da je nakon tri dana u kavezu uginulo. O njegovoj interpretaciji kamenoga oruđa također više u poglavlju *Kad padaju sjekire - dugo trajanje kamenoga oruđa*.

Sljedeći glasovit autor kabineta i popratne publikacije je Ole Worm iz Danske. Njegov se kabinet smatra pretečom Danskog nacionalnog muzeja (poznatog kao mjesto na kojem je Thomsen izradio troperiodni sustav). Worm 1655. u *Cabinet Naturalia* radi klasifikaciju umjetnih (onih koje je izradio čovjek) stvari u 12 kategorija. Kamenje dijeli na ono s natpisima i bez natpisa. Integralni dio njegovih podjela su i egzotične pojave te čudovišta koje vidi kao izraz raznolikosti božanskog djelovanja (Hafstein 2003). Ole Worm se bavio i istraživanjima i prikupljanjem, te je njemu, kao i njegovim suvremenicima, predmet imao nespornu empirijsku vrijednost i pouzdanost. U pismu biskupu opisuje kako treba izgledati arheološko istraživanje: „*Bit će vam lak zadatak ako nađete nekog mladića (po mogućnosti studenta s nekim slikarskim sposobnostima) da obiđe dekane i župnike s vašom preporukom u pismu. [...] On bi trebao uzeti u obzir (1) mjesto, u kojoj se županiji i župi nalazi, (2) orijentaciju, istok, zapad, i tako dalje, (3) dimenzije spomenika, njegovu duljinu, širinu i debljinu, (4) treba napraviti crtež koji prikazuje vanjski izgled i strukturu spomenika, (5) treba dodati interpretaciju za koju se odluči, (6) lokalne priče o spomeniku, makar i maštovite, (7) značajni događaji u blizini, zajedno sa svim drugim pojedinostima koje mogu*

biti materijalne za našu istragu," (Schnapp 1996). Schnapp ističe da je Wormov program identičan bio kojem suvremenom istraživanju tog tipa (Schnapp 1996: 36). Metodologija prikupljanja podataka uvelike po svojim dosezima prednjači u odnosu prema metodi interpretacije. Kako u Wormovo vrijeme, tako i danas.

U istim se djelima miješaju mitovi, nepostojeće stvari, novootkrivene stvari i spomen stvari koje će svoje mjesto naći stotinama godina poslije. Bilo ih je važno sakupiti, a ako se to nije moglo učiniti ili nije bilo dovoljno atraktivno, onda su se proizvodili falsifikati. Krivotvorine potječu još iz novobabilonskih konteksta kada se oponašala ikonografija iz (njima) daleke prošlosti, naravno u svrhu potvrde legitimiteta.

Kabineti se nazivaju kabineti čudesa i njihova funkcija nije bila znanstvena ili edukacijska, nego je primarno bilo da se čudesa prikazuju. Ako u kabinetu nije bilo pravih čudesa, ili nisu bila dovoljno zanimljiva ili bolja od konkurencije, onda su napravljena. Pokatkad su se čudesa kreirala od nekoliko različitih postojećih životinja, slično kao i u mašti. Kompozitna stvorenja i dalje čine važan aspekt raznih kultura unatoč osjetilnim iskustvima ljudi u odnosu s prirodom tisućama godina kroz koje se stekla spoznaja da takva stvorenja ne postoje (Wengrow 2013). Vrijeme nastanka kabineta vrijeme je kada su granice stvarnog i nestvarnog, živog i neživog, prirodnog i umjetnog, postojećeg i nepostojećeg, zacrtane drukčije nego danas. Putovanja i suočavanja s raznim vremenskim nepogodama, velikim morskim životinjama te vlastitim strahom utjecali su na razvoj priča i prikaza mitskih čudovišta i životinja. O takvim se stvorenjima također moglo čitati u povijesnim izvorima, dakle radovima antičkih autora. Dovoljno je spomenuti one najpoznatije priče, koje i danas čine dio opće kulture. To su *Odiseja* i priča o Scili i Haribdi koje su nastanjivale Mesinski tjesnac između Sicilije i Italije. Scila je šesteroglavo čudovište koje živi u hridi i hvata pomorce koji prolaze, a Haribda nasuprot njoj tri puta na dan uvlači vodu stvarajući tako vir u kojem stradaju brodovi. U drugome mitu Heraklo ubija višeglavu morsku zmiju – lernejsku Hidru. To je, dakle, doba kada su takva čudovišta itekako stvarna. Danas je poznato da postoje morske životinje uistinu velikih dimenzija i koje su u uvjetima mraka, straha, visokih valova i opće zbunjenosti mogle djelovati još strašnije nego što to uistinu jesu. Uz lokacije stvarnih ži-

votinja, smatra se da su na kartama prikazi čudovišta bili i u prenesenom značenju, odnosno upozoravali na opasnost poput jakih struja, ledenjaka i sl. Jedan od najranijih očuvanih globusa, Hunt-Lenoxov globus, koji potječe iz približno 1510. godine, sadržava natpis u ekvatorijalnom pojasu u dijelu koji bi bio jugoistočna Azija *HYC SUNT DRACONES* – ovdje su zmajevi. 3D model globusa izradio je University of Rochester i može se pogledati na poveznici (<https://www.rochester.edu/newscenter/worlds-oldest-globe-hunt-lenox-lazarus-project-417532/>). Smatra se da su ti zmajevi životinje koje se i danas u engleskom jeziku nazivaju zmajevima – varani (*Komodo dragons*) koji žive na otocima središnje Indonezije.

Opet ovdje treba ponoviti – službena slika stvarnosti kakva je danas bila je bitno drukčija nego u bilo kojem povijesnom razdoblju sve do kraja 19. stoljeća. To se više puta ponavlja kako bi bili što jasniji razlozi dugotrajnosti spoznaja o izgledu i starosti svijeta te o vlastitoj i tuđoj prošlosti.

Nije neobično zapitati se što znači prepoznavanje stvarnog od nestvarnog, u našim današnjim klasifikacijama sve je jako jasno i posloženo. Kao možda najočitiji primjer donosim klasifikaciju koja je svima poznata i koja je imala nemjerljiv utjecaj na sve buduće klasifikacije te na poimanje živog svijeta općenito. Kolika je bila uvjerenost u postojanje velikih čudovišnih životinja, potvrđuje i podatak da je u klasifikaciju živog svijeta *Systema naturae* iz 1735., djela koje je utjecalo na razvoj svih sustava klasifikacije i znanosti, uvršten i kraken kao *Miicrocofmus marinus* (Linnaeus 1735). Kraken je divovska lignja ili divovska hobotnica koja je obitavala u morima i napadala i proždirla cijele brodove. U istom izdanju navodi i neke druge mistične životinje za koje iznosi argumente koji su pobili njihovo postojanje, no barem tih godina kraken nije bio sporan. U drugim izdanjima više ga nije uvrstio, no u djelu *Fauna svevica* iz 1746. uvršten je kao *Microcosmus marinus*, čudovište koje živi u Norveškom moru, ali uz napomenu da ga nikad nije vidio (Linnaeus 1746). U suvremenim publikacijama navodi se da Linnaeus nije uvrstio krakena, no nije ga uvrstio pod tim imenom, nego drugim, a u opisu je jasno o čemu je riječ. Povezivanje tog naziva morskim mikroorganizmima u nekim publikacijama vjerojatno je omaška autora (primjerice Ford 2009).

No, pokušaj opisivanja čudnovatog kljunaša, iako očito postojećeg i nesumnjivo živog, izazvala je toliko nedoumica, jer se životinja nije uklapala ni u jednu poznatu podjelu, da je potaknula dvojake reakcije: da je riječ o prijevari i da sustav klasifikacije nije valjan. Opširniji opis donosi Babić (2018): „*Pre svega, u samoj srži ove duge polemike među prirodnjacima bila je težnja da tu novu pojavu dovedu u vezu s već postojećim znanjem, oličenim u imenovanju i klasifikaciji, kao ključnim sredstvima uvođenja reda u različite uvide u svet.*” (Babić 2018: 14). Po mojemu mišljenju, to je bit arheologije. Svako novo opažanje prvo ćemo odbaciti ako se ne uklapa u naše postojeće standardne, pa ga tek poslije biti u stanju uključiti.

Ako je neobično danas pojmiti percepciju stvarnoga i nestvarnoga, još je neobičnije poimanje živoga i neživoga, te načina na koji stvari i bića nastaju. Razlikovanje prirodnog i umjetnog nije očito kako se to nama danas čini.

To se očituje u stvaranju i korištenju riječi fosil. Iako danas termin fosil označuje sve nekada žive organizme koji su prošli geološki proces fosilizacije, prvo je značenje drukčije. Riječ fosil potječe od latinske riječi *fossium* i doslovno znači „sve što je iskopano iz zemlje”. Tako su fosili bili sve ono što je izvađeno iz zemlje. Nije bilo jasno da je riječ o nekada živim organizmima, iako je proces „okamenjivanja” bio poznat iz Biblije – kako je sv. Pavao okamenio zmijski jezik. Kako se vjerovalo u autogenezu, odnosno da je moguće da se nešto stvori ni iz čega, tako se smatralo i da druga živa bića mogu izniknuti iz zemlje osim biljaka, a sve drugo što se moglo naći u zemlji također je pripadalo istoj skupini stvari koje su izrasle iz zemlje. Za takvo poimanje postoji i ilustracija – bakrorez koji je izradio Barthélemy de Glanville 1485. godine na kojem se vidi kako iz zemlje izrastaju biljke, životinje, keramičke posude, školjke i ribe (ovo zadnje mogli bi biti pravi fosili) (Schnapp 1996). Polako su se zbirke ili njihovi dijelovi izlagali javnosti, a prvi muzej koji je izgrađen i otvoren u tu svrhu je Ashmolean u sklopu Sveučilišta u Oxfordu (MacGregor 2001). Jezgru muzeja čini kabinet čudesa Johna Tradescanta, vrtlara kraljice Henriette Marije (Daniel 1963: 20). Tu je zbirku Elias Ashmole 1677. darovao Sveučilištu u Oxfordu. Prvi kustos bio je Dr. Plot, koji je, kao i mnogi njegovi suvremenici vjerovao u druide (Daniel 1963: 29). Tijekom 18. stoljeća otvaraju se novi muzeji, zbirke se izlažu javnosti i počinju se proučavati na drukčiji način. Kraken,

iako izbačen iz klasifikacija, živog svijeta, opstao je kao svima poznat pojam, i danas su mnogobrojne reference na njega, kao i korištenje u popularnoj kulturi i marketingu.

Klasifikacija prapovijesti – troperiodni sustav

Zbirke postaju službeni fundus u muzeju i zbog toga vjerodostojan izvor te postaju temelj klasifikacije. Na temelju zbirke i klasifikacija koje su iz njih proistekle stvara se troperiodni sustav, današnji sustav podjele prapovijesti. Iako načinjeni prema nalazima iz javnih institucija, ti službeni sustavi i klasifikacije nisu dostupni svima nego samo dijelu znanstvene zajednice, a za kriterije, primjere i vjerodostojnost očekivano se vjeruje klasifikaciji i njezinu autoru. Iako predmeti postaju dio javnog prostora, a ne više samo povlastica vladara, i dalje je pristup predmetima (u ovom slučaju i znanju) dopušten odabranim krugovima i stvaraju se nove elite. Troperiodni sustav podjele prapovijesti ima svoje korijene u razmišljanjima još od antičkog vremena, no njegovo se autorstvo danas s pravom pripisuje Christianu Jürgensenu Thomsenu koji 1836. godine objavljuje rad *Kortfattet Udsigt over Mindesmærker og Oldsager fra Nordens Fortid* u publikaciji *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed* 1836. (Madsen 2012), a već 1837. izlazi prijevod na njemački jezik, a 1848. prijevod na engleski jezik. Naziv djela bio bi *Kratak osvrt na spomenike i starine iz skandinavske prošlosti* (Eskildsen 2012), dakle pojam prapovijest još nije prihvaćen niti razrađen. Podjela prapovijesti nastaje dok pojma prapovijesti još nema.

C. J. Thomsen bio je poduzetnik i trgovac, a primarno se zanimao za rimske i skandinavske novce, dakle numizmatiku, i smatra se da je upravo kroz taj rad stekao iskustvo i nadahnuće potrebno za klasifikaciju na temelju morfoloških i stilističkih kriterija. Thomsen svoj sustav razvija kada u Danskoj, kao i u većini europskih zemalja, jača nacionalizam. I u Engleskoj i Danskoj postojali su snažni nacionalistički motivi istraživanja prošlosti, no, za razliku od Engleske, na području Danske oni nisu isključivali evolucionistički pristup. Njegova je podjela utemeljena na velikoj količini materijala koju je trebalo klasificirati u Danskom nacionalnom muzeju.

C. J. Thomsen često je sam sebe prikazivao kao naivnoga glasnogovornika predmeta koje je skupljao, oslobođenog znanstvenog teoretiziranja i nevinog što se tiče akademskih ambicija. Njegov grb iz 1858.

nosio je moto *Prvo predmeti, a zatim pisanje*. Grb se sastojao od triju linija u bojama – siva za kamen, brončana za broncu, crna za željezo (Eskildsen 2012: 25).

U svojoj autobiografiji, napisanoj 1864., Thomsen je izjavio: „*Uskraćen mi je talent pisanja, pa će se stoga naći malo mojih spisa – ja sam, međutim, uvijek težio tome da unesem planiranje i red onome što sam imao u rukama.*” (Eskildsen 2012: 25).

U tradicionalnom običaju slavljenja velikana i divova discipline, i C. J. Thomsena se uglavnom veliča, slavi i opisuje gotovo mitološki, kao objektivnog istraživača koji je uspio u jednom bogatom i velebnom muzeju sve to uočiti i organizirati. Posebno se cijeni što je to učinio služeći se bogatim iskustvom s materijalom, a to je važna pretpostavka uspješne klasifikacije. Tu opet vidimo stvaranje jednoga mita i uzora s uobičajenim elementima: bogat muzej, objektivan istraživač, bogato iskustvo i vještina opažanja. Najveće divljenje izaziva to što troperiodni sustav nije bio osmišljena teoretska pretpostavka ili hipoteza koju je Thomsen postavio i počeo ispitivati, nego se smatra da su „sami nalazi i njegove okolnosti to sugerirali”. Jednako tako, smatra se da nije bio opterećen ni tradicijom, dapače da se htio odmaknuti od tradicionalnih povijesnih metoda i umjesto tekstova upotrebljavati predmete za rekonstrukciju prošlosti. Povjesničari 19. stoljeća sve su više inzistirali na samostalnoj vrijednosti tekstualnog istraživanja i isticali arhiv kao primarno mjesto za proizvodnju povijesnog znanja. Thomsen je na sličan način pokušao redefinirati arheologiju, samo je umjesto pisanih dokumenata i arhiva kao izvor znanja vidio predmete, a muzeje kao mjesto predstavljanja tog znanja. Tako je stvorio ono što se može smatrati „jezikom predmeta” kao alternativu i izazov tekstualnom jeziku drugih povijesnih disciplina (Eskildsen 2012).

Sinkronizacija predmeta i ornamenata temeljila se na pouzdanom arheološkom kontekstu – zatvorenim cjelinama. Zatvorene cjeline postale su glavni kriterij pouzdanosti arheološkog zaključka, a zatvorenost cjeline određivao je i proglašavao glavni autoritet arheoloških istraživanja – voditelj arheološkog iskopavanja. Arheolozi vole zatvorene cjeline jer one stvaraju dojam pouzdanosti, vjerodostojnosti, reda i poretka u koje mogu vjerovati i preuzimati te primjenjivati u svojem radu. Svakom je arheologu vjerojatno poznata priča (znanstvena činjenica) kako je Draga Garašanin ustanovila podjelu starčevačke kul-

ture na temelju zatvorene cjeline – jame u Starčevu u kojoj su se mirno i neometano nataložile razne faze starčevačke kulture (Arandelović Garašanin 1954). Zatvorena cjelina težnja je i san svakog arheologa u terenskom istraživanju jer će njezinim otkrivanjem moći riješiti svoje stratigrafske poteškoće i vjerodostojno predstaviti svoje rezultate kolegama.

Razlikovni element Thomsenove klasifikacije jest sirovina, ali on se ne bavi tehnološkim razvojem. Iako se često naziva tehnološkim modelom, to je pogrešno. Riječ je o pravom kronološkom modelu jer ne ulazi u tehnološke i ekonomske aspekte. Osnovne parametre Thomsenove klasifikacije čine: stil, dekoracija i kontekst koji se mijenjaju ovisno o vremenu, a materijali postupno zamjenjuju jedni druge u linearnom slijedu. Time su stvorene glavne postavke, ali i zablude arheološkog istraživanja koje nas prate i danas.

Na temelju toga predmete je podijelio na pet razdoblja: rano kameno doba; kasno kameno doba (prva pojava metala, pokapanje, megaliti, posude u grobovima); brončano doba; rano željezno doba; kasno željezno doba. Zbog triju različitih sirovina – kamena, bronce i željeza – sustav je dobio ime troperiodni. Njegovi zaključci odnose se i na uvođenje materijala u različitim razdobljima – srebro se upotrebljava tek u željeznom dobu, zlato u brončanom dobu, već na prijelazu iz kamenog doba. Korištenje bronce nastavilo se u željeznom dobu, staklene posude u uporabi su od željeznog doba, ali staklene perle već od kamenog doba, jantar od kamenog doba, keramika u sva tri doba. Razdobljima također pripisuje i različite pogrebne običaje: u kamenom dobu uglavnom se provodi inhumacija, u brončanom i željeznom dobu i incineracija i inhumacija. Kamene grobnice pojavljuju se u kamenom dobu, mali grobovi s kamenim komorama u brončanom dobu, a grobovi s drvenim komorama, te ukopi brodova i konja u željeznom dobu. Sami predmeti nisu mu bili od koristi, nego skupine predmeta pronađene zajedno. Dakle, podjelu je zasnivao na kontekstu nalaza. Uspoređivali su se slični ornamenti na različitim predmetima i sirovinama (kmenu, bronci, željezu, zlatu, staklu) (Daniel 1963).

Tehnološke inovacije i promjene u materijalu Thomsen nije doživljavao kao rezultat lokalne evolucije nego migracije što bi značilo da zaključci nisu bazirani na evolucijskim spekulacijama. Tu se postavlja pitanje kako je takav opće primjenjiv sustav stvoren baš na području

Danske. Razlozi koji se spominju odnose se uglavnom na političke i društvene okolnosti. Prva od njih je cjelovitost Danske – bogatstvo i raznolikost predmeta u muzeju u Kopenhagenu je rijetkost jer tadašnja politička rascjepkanost ostalih zemalja onemogućuje stvaranje velikih nacionalnih muzeja. Druga, na tom području nema rimskih spomenika koji bi sigurno bili u središtu zanimanja kao u ostalim zemljama. I treća je sretan splet okolnosti – dovoljno velika zbirka i kvalificiran stručnjak. Poznati arheolog Worsae primjećuje da je razvoj na području Danske možda bio ujednačeniji nego u drugim zemljama (refleksija na suvremene prilike i veličanje svojeg). Thomsenu je svakako na ruku išlo bogato iskustvo, velika količina nalaza, te uočavanje modela, a poznao je i materijal iz ostatka Skandinavije i Njemačke (Daniel 1963).

Troperiodni sustav naziva se i prva te možda i jedina prava originalna arheološka paradigma – koja se temelji (Rodden 1981) na trima podjelama, a vrlo brzo će uključiti i troperiodnu podjelu čovječanstva na divljaštvo, barbarstvo i civilizaciju. Odnosno, te će se usporedne podjele, koje na prvi pogled nije bilo lako uklopiti zajedno, prožeti i zajedno formirati disciplinu prapovijesti. U približno isto vrijeme nastanka Thomsenove podjele, razvijaju se još tri potpuno neovisne kronologije. Usporedo s Thomesonovim radom razvijaju se drugi kronološki modeli, poput Nilssonove podjele na divljaka, nomada, poljoprivrednika i strukturirano društvo (Rowley-Conwy 2007: 52). Sven Nilsson radi shemu ekonomskog razvoja po kojoj lovci i sakupljači prethode zemljoradnicima, Japerus Steenstrup radi okolišnu kronologiju slijeda tipova šuma, a D. Eschricht, A. Retyius i S. Nilsson kronologiju rasnih zamjena zasnovanih na kranimetriji (Rowley-Conwy 2007: 48). Koliko god danas to neobično zvučalo, zapravo je sve te kronologije bilo vrlo teško spojiti jer su na prvi pogled bile potpuno različite i nespojive. U ovom slučaju gravitirale su jedna prema drugoj jer su se sve temeljile na materijalnim ostacima, a ne na pisanim izvorima (Rowley-Conwy 2007: 48). Kako je već više puta istaknuto, teorija o vezi materijalne kulture i istraživanja čovjekove povijesti (pogotovo podrijetla) vrlo je mlada i nije se prakticirala veći dio čovjekove pisane i misaone povijesti, nego su ta pitanja bila u sferi filozofije i čitanja djela antičkih autora i tu leži stvarna Thomsenova inovacija. Druga važna okolnost uz troperiodni sustav odnosi se na aktivnosti J.

Worsaaea koji je iskopavanjima uzdrmao vrijednost pisanih izvora i vratio ih u sferu mitova i legendi (Rowley-Conwy 2007: 49). Tako će se ispreplesti i činit će se logično da s promjenama u korištenju sirovine nastaju i promjene u načinu stanovanja, gospodarstvu, društvenom uređenju, promjene društvene kompleksnosti, što je ostalo i do danas. Ni najsvremenija istraživanja nisu se mogla odmaknuti od tih sličnosti.

J. Worsaae je iskopavao megalitske grobove i bio svjestan da pripadaju najstarijem razdoblju, stoga ga je zbunjivalo prisustvo željeznih predmeta u njima uz očekivano kameno oruđe, a da pritom nije mogao uočiti „kasnije intruzije“. U svojim radovima primjenjuje nove kronologije, a također premješta poznate arheološke nalaze iz njihova uobičajenog povijesnog konteksta (ukopi kraljice Gunhilde i slično). Pri tome je uspio pokazati da pripadaju razdoblju mnogo starijem od dosega bilo kojih povijesnih zapisa. I bilo mu je važno pokazati da ima najstarije nalaze. Kao i mnogim njegovim suvremenicima, arheološki podatci trebali su mu kao potvrda očuvanja danskoga nacionalnog identiteta (Rowley-Conwy 2007: 66). Danska je u napoleonskim ratovima doživjela teritorijalne gubitke. Definiranje nacionalne prapovijesti bilo je jedno od elemenata stvaranja nacionalnog identiteta jer je mit o naciji morao biti potkrijepljen iz raznih izvora (Kohl 1998:228).

Kada su se stare kronologije prošlosti počele urušavati, Thomsen je ponudio novu, koja je također daleku prošlost dijelila u tri velika segmenta. Nakon što se uspostavila takva kronologija, utemeljena na kraniometriji, vegetaciji, materijalnoj kulturi, troperiodni sustav prometnuo se u agresivnog predatora (Rowley-Conwy 2007:65). Postao je općeprihvaćen i određen kao apsolutni ne samo na području Europe nego i praktički cijelog svijeta. U europskom kontekstu neolitizacija je kroz nekoliko tisućljeća prošla put od jugoistoka prema sjeverozapadu i upravo je dio kojeg su posljednjeg zahvaćale promjene, a to je Skandinavija, postao okvir za sva prapovijesna razdoblja.

Jedno su zamišljene etape razvoja čovječanstva, a drugo etape razvoja tehnologije, oblika predmeta i ukrasa. O ideji drukčije čovjekove prošlosti i promišljanjima o etapama razvoja čovječanstva više u poglavljima *Crno-bijeli svijet* i *Kad padaju sjekire*.

Iako nikako nije prvi koji je opisao takvu podjelu, niti je samostalno razvio troperiodni sustav, Thomsen je prvi koji ga je razvio u kronološki model zasnovan na predmetima i time se (prividno) odmaknuo od spekulativnih evolucijskih modela (Gräslund 1987: 29). Osnovni element troperiodnog sustava čini analiza predmeta koja uključuje ove postupke: esencijalizam (tipološko razmišljanje), aktualizam (korištenje etnografskih analogija) i direkcionalizam (uvrštavanje prapovijesti na lentu vremena, u tijek povijesti, razvoj).

Esencijalizam se bazira na aristotelovskom promišljanu da svaka vrsta ima esencijalne značajke koje su nepromjenjive. Svaki artefakt je mentalna konstrukcija, nacrt (*blueprint*) ideje, jedinstvenog skupa značajki esencijalnih za njegovu atribuciju, onoga što on jest. Taj pristup ima široku primjenu u biologiji, paleontologiji i arheologiji.

Koji su problemi tipološke klasifikacije? Tip se klasificira prema vidljivim morfološkim oznakama, stupanj morfološke razlike kao kriterij ne odgovara posve za razne mogućnosti, a mentalna konstrukcija tipa je subjektivna i podložna promjenama posebice pri izloženosti novim informacijama.

Aktualizam i interpretacija artefakata – Thomsen se koristio komparativnim pristupom – upotrijebio je etnografske podatke kao analogije. On uspoređuje oruđe kamenog doba s onim „divljaka” toga doba. Nazive kamenom oruđu davao je na temelju postojećih alata u Danskoj – *wedges, knives, flint flakes, arrowheads, axes, hammers*, a ostale nazive davao je prema oblicima (lunarni, diskovi, trapezi – tim se izrazima i dalje koristimo). Nedostatak toga pristupa jest što ima vrlo malo direktnih izvora od triju mogućih, a to su: opisi i izvještaji „istraživača”, popratne ilustracije takvih djela i kolekcionarske zbirke kolonista. Crteži američkih Indijanaca upotrebljavaju i u Velikoj Britaniji kao predlošci za opisivanje drevnih Britanaca i njihovih oruđa. Pritom se, naravno, na te ljude gledalo kao na jednostavnije u svakom smislu i potpuno se osporavala raznolikost i kompleksnost njihovih života zbog čega će se u konačnici stvoriti potpuno iskrivljena slika o cijelim kontinentima (Graeber & Wengrow 2021).

Direkcionalizam je bio velika novost jer je do tada postojala slaba ili nikakva volja da se prapovijest uvrsti u vremensku lentu i razvoj društva. Sve više nalaza ipak pokazuje potrebu za uvrštavanjem prapovijesti na vremensku crtu.

Iako danas općepriznat, proces prihvaćanja Thomsenova sustava bio je dugotrajan i težak. Neke od kritika bile su da u tom slučaju treba uvesti i zlatno, srebrno, stakleno doba. I stalna kritika – da je to materijal populacija koje su istodobno bile na različitom stupnju razvoja. Nadalje, opreka troperiodnom sustavu bila je determinirana i političkim razlozima – tako je u Njemačkoj vladao otpor prihvaćanju troperiodnog sustava sve do 80-ih godina 19. st. Naravno, tu je i neprijateljstvo između Pruske i Danske. Jedan od razloga jest i taj što je evolucijski pristup blizak idejama prosvjetiteljstva. Nadalje, u Njemačkoj tadašnje istraživače prošlosti više zanima podrijetlo nalaza nego starost. Nikako nije zanemariva ni dominantna podjela povijesti, u kojoj ne postoji lenta vremena nego samo dva odvojena doba – poganstvo i kršćanstvo. To je podjela koja je bila široko prihvaćena (Sklenar 1983), a imala je potvrdu i u uvijek omiljenim i pouzdanim povijesnim izvorima. Još su antički autori spominjali i opisali pogane, pogani su postojali i u usmenoj predaji jer je područje Baltika pokršteno puno kasnije od ostatka Europe, no nisu bili zanimljivi za pobliže istraživanje.

Ovako se danas gleda na troperiodni sustav: najstarije obuhvatno istraživanje zasnovano na znanstvenim metodama, prvi pouzdan kronološki priručnik, prvi put su metalna razdoblja definirana tako da se akceptiralo korištenje bronce u kamenom dobu i da se nastavila primjena i u željeznom. Osobno smatram da je, gledajući iz perspektive 21. stoljeća, najveća vrijednost Thomsenove podjele bila upravo u tome što se podjela uopće radila, u vremenu kada je teorija o čovjekovoj dalekoj i drukčijoj prošlosti bila još vrlo apstraktna, pa i nepotrebna. Thomsen je stvorio okvir koji se mogao puniti, širiti i prilagođavati, te lansirao arheologiju kao samostalnu disciplinu koja je mogla razvijati svoju metodologiju. Opsežna kritika samog sustava je suvišna jer je načinjen na materijalu i u trenutku kada je načinjen s motivima prihvaćanja ili odbijanja koji su bili snažno uvjetovani političkim prilikama sjevera Europe u 19. stoljeću. Nekritičko prihvaćanje i uguravanje svega što je slijedilo razlog je za kritiku.

Troperiodni sustav nije opažan nego, kreiran i pitanje je kako bismo poimali prošlost danas da su prevagnuli neki drugi prijedlozi, odnosno teorije koje su u to vrijeme bile jednako legitimne i nitko ih nije promatrao na način na koji ih mi danas promatramo. Treba napo-

menuti da je podjela J. Evansa (inače oca A. Evansa, istraživača Knososa) dugo vremena bila jednako vrijedna, a koja je podrazumijevala da različiti skupovi nalaza označuju istovremene različite populacije na različitom stupnju razvoja. U Njemačkoj se predlagalo razlikovanje razdoblja iz kojih neki predmet potječe po kemijskom sastavu bronce, pa su se tako razlikovale germanske, slavenske i rimske bronce. Zamislimo na trenutak da je neka od tih podjela prevladala, možda nikada i ne bi bilo potrebe za ^{14}C datiranjem i izrade kompleksnih kronologija.

Ono što se trebamo danas zapitati jest je li uistinu sirovina koju čovjek obrađuje za oruđe i oružje te promjena u stilu ukrašavanja odlučujuće i označujuće obilježje njegovih svih drugih dostignuća i struktura te odraz društvenih promjena. Jednom zacrtane podjele, pogotovo ako su djelomično i empirijski dokazane, teško je promijeniti. Suvremena znanost je postavljena tako da zahtijeva stroge i opisive metodološke kriterije, no s obzirom na količinu nalaza koji odskaču od nekih ustaljenih i pojednostavnjenih modela ne možemo se ne zapitati, a što ako bismo pokušali neki drugi kriterij promatrati kao presudni i formirajući. Na prvi pogled čitatelj će se zapitati: pa kako bismo drukčije to podijelili? Nesporno je da su se tehnologije, ukrasi i sirovine mijenjali i to je jednostavno imalo svoj tijek. No, jesu li drugi elementi života toliko vjerno pratili te promjene? Ili su se događali nekom drugom dinamikom? U ostalim povijesnim razdobljima dominantna sirovina nije određujuća ni u jednom, pa bi po tome željezno doba trajalo sve do proizvodnje čelika i aluminijske. Različite i promjenjive društvene prakse također se zanemaruju, kao i njihova dinamičnost i fluidnost. Zahtjevi suvremene znanosti jesu točni odgovori, jer oni donose poštovanje i kredibilitet. Istraživač želi sigurnost u svojim podacima i interpretacijama jer se na taj način može brže i bolje ostvariti. Zbog toga smo, kako navode Graeber i Wengrow (2021) – zapeli. I kao društvo i kao struka. I dalje su osnovne postavke one koje su zacrtane u 19. stoljeću, a našu su disciplinu kao znanost formirali ovi ključni elementi:

- postupno prihvaćanje po raznim dijelovima Europe do kraja 19. stoljeća
- definicija prapovijesti kao razdoblja na lenti vremena
- kronologije i tipologije europske prapovijesti koje je izradio Montelius

- premještanje fokusa s tekstova i promišljanja na predmete i odvajanje od povijesti umjetnosti i ostalih povijesnih disciplina
- otkriće Pompeja u 18. stoljeću upozorava na važnost materijalnih izvora, potvrde u povijesnim izvorima, način percipiranja arheološkog iskopavanja kao odmrzavanja i razotkrivanja zamrznutog trenutka u (pra)povijesti; te su spoznaje pridonijele općoj promjeni fokusa s tekstova na predmete
- vrijeme nastanka prapovijesti jest i vrijeme nastanka nacionalnih identiteta i s time je neodvojivo povezana
- konačna spoznaja da stvari ne rastu iz zemlje, da nisu pale s neba nego da su ih izradili ljudi u prošlosti.

Sve ovo nije bilo moguće bez velike količine sakupljenog i publiciranog arheološkog materijala. Treba samo napomenuti da je u starijim objavama puno više crteža arheološkog materijala nego u današnjima, kao da je to od sekundarne važnosti, stoga i nije moguće dobro uočiti varijabilnosti.

